

К. П. Чокан

ВНЕСОК ХЕРСОНСЬКИХ КООПЕРАТИВНИХ ТОВАРИСТВ У РОЗВИТОК ОСВІТНІХ ТА КУЛЬТУРНИХ УСТАНОВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (1920-ті рр.)

У статті, на підставі архівних матеріалів, з'ясовано роль найбільших кооперативних товариств Херсонщини стосовно відродження національної культури та освіти українців, підвищенні їхнього рівня національної самосвідомості.

Ключові слова: кооперативне товариство, культурно-освітня діяльність, товариство «Прогіт»

У сучасній Україні, коли економічна криза відчутно вплинула на гуманітарну сферу, гостро відчувається дефіцит духовності на всіх рівнях суспільства. Насамперед це стосується функціонування культурно-освітніх закладів. Значною мірою це пов'язано з відсутністю державного фінансування їхнього розвитку, не кажучи вже про відкриття нових установ. Проте, наша держава не вперше стикається з такими проблемами. На початку ХХ ст. складна політична та економічна ситуація в країні спонукала громаду власними силами підтримувати національну культуру та освіту. Вагомий внесок у цю справу зробили українські кооперативні товариства, взявши на себе основний фінансовий тягар із впровадження культурно-освітньої діяльності. Одну з перших ролей у цій справі відіграли кооперативні товариства Херсонщини, які підтримували культурні та освітні установи краю.

Дослідженням культурно-просвітницької діяльності споживчих спілок і товариств займалися частково І. Витанович, зосередивши увагу на книговидавничій справі кооперації [1]. Матеріали щодо добровільної діяльності споживчої кооперації України початку 1920-х рр. опубліковані наприкінці ХХ ст. М. Аліманом і Т. Оніпко [2; 3]. Проблеми культурно-освітньої діяльності кооперативних товариств розглядали у своїх дослідженнях О. Дулгерова [4], Н. Земзюліна [5], А. Сова [6], І. Фареній [7]. Вивченням питання підтримки культурних закладів Херсонщини кооперативними товариствами займалися В. Баранюк [8], Д. Бєлий [9], А. Назарова [10], хоча їхні дослідження не мають систематичного характеру. З огляду на недостатню розробку цієї теми, метою дослідження є визначення ролі кооперативних товариств у розбудові культурних та освітніх установ Херсонщини впродовж 1920-х рр. Джерельною базою статті є матеріали 954 та 955 фондів Держархіву Херсонської обл.

Діяльність кооперації Херсонщини була різноманітною, проте, жодне товариство не оминало увагою питання допомоги культурним та освітнім установам краю (школам, театральним гурткам, просвітницьким організаціям). Це сприймалося як необхідна умова відродження національної самобутності, підвищення рівня самосвідомості громадян.

Одним з найбільш відомих кооперативних товариств Херсону була «Українська книгарня», заснована 1918 р. Очоловав її І. Челюк, який був переконаний, що українці як ніколи потребують власної культури, і що тільки через її пропаганду можна піднести культурно-національний рівень людності [8, 79]. Товариство від початку займалося розповсюдженням книжкової продукції. Керівництво кооперативу активно шукало спонсорів на видання книжок, а пізніше на придбання власної друкарні. Правління товариства неодноразово зверталося до Херсонської повітової каси дрібного кре-

диту стосовно надання матеріальної допомоги на потреби товариства. Спочатку про відкриття рахунку на суму 10 тис. крб. [11, 1], а згодом, із проханням надання кредиту в 75 тис. крб. на придбання власної друкарні [11, 4].

Крім того товариство взяло на себе просвітницьку місію і заклиало правління кредитних і споживчих товариств Херсонського та Дніпровського повітів до вступу пайщиками, аби «ставати до помочі на добре діло – просвіти своєї та своїх дітей» [12, 13зв.]. Так, «запрошення» отримали представники м. Новий Буг [13, 44], с. Апостолово [13, 45], с. Троїцько-Сафонівське [13, 50], правління Миколаївського 2-го кредитного товариства [13, 54]. Керівництво охоче брало на себе зобов'язання щодо видання підручників і продажу книжок для шкіл та читачів [12, 13], а крім того, на постачання зшитків для всіх шкіл Херсонського повіту [14, 4]. Так, кооператив «Українська книгарня» повідомляв відділ народної освіти, що бере на себе видання підручників для початкових шкіл, за умови, що він внесе до Херсонського відділу Українського народного кооперативного банку аванс у 200 тис. крб. на рахунок товариства [14, 28]. Крім того, кооператив «Українська книгарня» брав на себе видання брошур, книг, лекцій і п'єс для сільських театрів на вибір відділу Народної освіти, з яких останній замовляє не менше 150 примірників [14, 30].

До кооперативу часто зверталися по допомогу в організації аматорських театрів на селі й навіть щодо відкриття при товаристві кінематографічного відділу для організації прокатного показу стрічок у тих селах, де ще немає стаціонарних кіноустановок. Проте, у кооперативу не завжди вистачало коштів, а на цю справу необхідно було не менше 10 тис. крб. [14, 5]. Значну увагу правління приділяло пропаганді своєї діяльності, для чого прийняло рішення відкрити кредит в розмірі 2000 крб. видавничому товариству «Думка» – на видання щоденної української газети «Дніпро», задля детального висвітлення життя товариства «Українська книгарня» [14, 8зв.]. Отже, останнє може бути прикладом діяльності в просвітницькій сфері: друкування та розповсюдження підручників, поширення мережі кіноустановок, організація аматорських театрів на селі. Більше того правління кооперативу прагнуло залучити до справи якомога більше товариств та організацій, шляхом популяризації своєї діяльності на шпальтах газети «Дніпро». На жаль, у сучасній Україні організацій, які б займалися подібною діяльністю, не існує, хоча подібні функції можуть взяти на себе різноманітні комерційні організації.

Вагомий внесок у підвищення національно-культурної свідомості українців зробило і Херсонське кооперативне кредитне товариство ім. М. Левитського, засноване у лютому 1919 р., одним із завдань якого було створення культурно-просвітницьких установ [15, 1]. Товариство на добровільних засадах провадило широку фінансову підтримку різноманітних культурних та освітніх установ краю. Про щедрі фінансову допомогу, що її надавало товариство, було відомо далеко за межами Херсону, що засвідчує лист від вищої школи «Полтавський історико-філологічний факультет», яким керівництво факультету зверглося по допомогу, «знаючи про широку освітню допомогу вашої організації справі культури взагалі і нашої національної зокрема, звертається до вашого товариства з щирим проханням дати можливу допомогу факультету» [16, 28зв.].

Отже, мала місце підтримка в поширенні української культури, всебічне ознайомлення дітей та дорослих з її досягненнями та здобутками. Зокрема Вчительська

спілка зверталася з проханням профінансувати проведення 10 театральних ранків для дітей сільських шкіл, які жодного разу до того не були в театрі та не бачили українських п'єс [17, 43]. Правління товариства не тільки всіляко підтримувало різноманітні організації, а й піклувалося про підвищення культурного рівня власних працівників, що зафіксував лист від Української вчительської спілки про відкриті курси українознавства для підготовки лекторів, на які запрошували співробітників товариства ім. М. Левитського і де йшлося про необхідність ознайомлення з українською культурою [16, 45].

Регулярною була і допомога Херсонській «Просвіті», яка постійно зверталася до правління, з проханням фінансової підтримки культурно-просвітницької роботи [17, 1, 5, 16], на утримання службовців «Просвіти» та вчителів українських шкіл [17, 19]. Крім цього, для утримання українського національного театру було виділено 250 тис. крб., дитячого садка – 215 тис., на початкові школи – 525 тис., на театр – 1445 тис., книгозбірню – 104 тис. [17, 20]. Причому між кредитними товариствами Херсону була укладена угода щодо пропорційного розподілу коштів на фінансування культурно-просвітницької роботи Херсонської «Просвіти». Це дало можливість підтримати всі головні просвітницькі проекти товариства: роботу національного театру, двох українських початкових шкіл, дитячого садка, української гімназії, бібліотеки.

Товариство регулярно влаштовувало лекції та вечори для дорослих, читанки та ранки для малечі. У всіх початкових школах міста систематично проводилися читанки з чарівними ліхтарями. Усього прочитано за час існування товариства 250 лекцій та проведено 10 дитячих вистав. Музично-драматичний гурток товариства «Просвіта» в приміщенні Народного будинку влаштовував вистави двічі на тиждень – суботу та неділю, крім того по неділях вдень проводилися дитячі ранки [20, 35]. Варто зауважити, що кооперативні товариства надавали не лише адресну допомогу, як, наприклад, Херсонській «Просвіті», але діяли на всій території України, що свідчить про загальнонаціональний масштаб їхньої практики. У свою чергу давало можливість отримати освіту більшій кількості людей.

Чималу фінансову підтримку культурним та освітнім установам Херсонщини активно надавав також Херсонський союз кредитних та ощадно-позичкових товариств. Туди надходили звернення від «Української книгарні», з проханням авансувати 25 тис. крб. на видання книжок Л. Глібова, накладом 10 тис. примірників, «Кобзаря» Т. Шевченка, накладом 5 тис. примірників та ін. [12, 2]. Політехнічний інститут звертався з проханням щодо матеріальної підтримки, в обмін на пільгові умови вступу для юнаків міст, що надали підтримку у відкритті закладу [18, 7]. Крім того, правління союзу пропонувало сплатити за навчання селян повіту у Херсонському політехнічному інституті 2 тис. крб. [18, 9]. Крім цього, на кошти Херсонського союзу було відкрито середній навчальний заклад у селі Великій Олександрівці [19, 3]. Відділення товариства «Просвіта» у с. Покровське звернулося з проханням асигнувати із прибутків 1919 р. на будівництво Народного будинку 100 тис. крб. [19, 4].

Отже, діяльність кооперативних товариств щодо покращення становища у сфері освіти та культури була досить актуальною та необхідною впродовж 1920-х рр. Без їх підтримки українська культура та освіта не досягли б того рівня, який вони мали на цьому етапі. Можемо сказати, що жодне з великих кооперативних то-

вариств краю не оминало увагою та допомогою культурно-освітні заклади регіону. Подібна практика була для них звичайною справою. Масова підтримка громадою культурно-освітньої сфери породила якісні зміни у суспільстві – підвищення культурно-освітнього рівня громадян (шляхом ліквідації неписьменності, відкриття шкіл), національної самосвідомості (видання книжок видатних українських письменників, підтримки українського театру), громадянської активності населення в цілому. Проте, сьогодні ми все більше втрачаємо ці надбання, замість того, щоб примножувати їх. Із занепадом сіл, закриваються школи, через відсутність будинків культури немає можливості творчого розвитку сільської молоді. Досвід кооперативних товариств Херсонщини 1920-х рр. показує нам, що згуртування громади навколо ідеї національного відродження може дати суттєві зрушення у справі підвищення рівня культури та освіти громадян.

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк, 1964.
2. Аліман М.В., Онішко Т.В. Добродійна діяльність споживчої кооперації України на початку 20-х років // Споживча кооперація України: Історичні та соціально-економічні аспекти. – К., 1996.
3. Онішко Т. Підтримка споживчою кооперацією вітчизняної культури у період непу // Імідж сучасного педагога. – 2009. – № 5.
4. Дулгерова О. Культурно-освітня діяльність сільськогосподарської кооперації України у добу НЕПу: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Черкаси, 2006.
5. Землюліна Н. Культурно-освітня діяльність кооперативних установ в 20–30-ті рр. ХХ ст. // Вісник Львівської комерційної академії. – Львів, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
6. Сова А. Культурно-освітня діяльність «Дніпро-союзу» // Вісник Львівської комерційної академії. – 2010. – Вип. 9.
7. Фареній І.А. Вплив просвітницької діяльності кооперації на соціальний та культурний розвиток українського селянства (початок ХХ ст.) // Український селянин. – 2001. – № 3.
8. Баранюк В. Іван Челюк: до 120-річчя з дня народження // Константи. Альманах соціальних досліджень. – 1999. – № 2.
9. Белій Д. З історії українського просвітницького руху на Херсонщині. 1917–1920 рр. Історичний нарис. – Херсон, 2002.
10. Назарова А. Українські культурно-просвітницькі організації Херсона в період УНР // Константи. Альманах соціальних досліджень. – 1999. – № 2.
11. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), Ф. р-955, оп. 1, спр. 1.
12. ДАХО, Ф. р-955, оп. 1, спр. 3.
13. ДАХО, Ф. р-955, оп. 1, спр. 5.
14. ДАХО, Ф. р-955, оп. 1, спр. 7.
15. ДАХО, Ф. р-954, оп. 1, спр. 1.
16. ДАХО, Ф. р-954, оп. 1, спр. 18.
17. ДАХО, Ф. р-954, оп. 1, спр. 30.
18. ДАХО, Ф. р-950, оп. 1, спр. 80.
19. ДАХО, Ф. р-950, оп. 1, спр. 249.
20. Історія «Просвіти» Херсонщини. – Т. 1. – К.; Херсон, 2002.

Chokan K.P. The contribution of the Kherson cooperative societies in the development of educational and cultural institutions in South Ukraine (the 1920th). In the article on the archival materials, the role of the Kherson largest cooperative societies in the renaissance of the national Ukrainian culture and education, raising the level of the national consciousness are defined.

Key words: Cooperative Society, cultural and educational activity, Company «Prosvita»